

LIMFARGEDEKOR I HOLMESTRAND KIRKE

A 76, Holmestrand kommune

Tone M. Olstad og Mayken Finholt

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel LIMFARGEDEKOR I HOLMESTRAND KIRKE A 76, Holmestrand kommune	Rapporttype/nummer NIKU Rapport 40/2012	Publiseringsdato 20.03.2012
	Prosjektnummer Skriv her	Sider 19
	Avdeling Konservering	Tilgjengelighet Begrenset
Forfatter(e) Tone M. Olstad og Mayken Finholt	ISSN 1503-4895 ISBN [Merknader]	Periode gjennomført Februar-mars 2012
	Forsidebilde Den nyoppdagede limfargedekoren på østveggen i kirken sett gjennom døren i «alterveggen». Foto: Riksantikvaren	

Prosjektleder Tone M.Olstad
Prosjektmedarbeider(e) Mayken Finholt
Kvalitetssikrer Merete Winness

Finansiert av Riksantikvaren

Sammendrag
 På begynnelsen av 2012 ble det oppdaget limfargedekor malt på tømmeret på østveggen i Holmestrand kirke. NIKU ble av Riksantikvaren bedt om å gjøre en vurdering av dekoren og komme med forslag til tiltak. Dekoren er en draperidekor malt med en begrenset palett. Draperiet dekker store deler av østveggen. Det sentrale feltet er ødelagt av et sekundært vindu og den øvre delen er tapt på grunn av utskifting av tømmer. Kun deler av dekoren var tilgjengelig. Dekoren har som type sannsynligvis stor likhet med dekoren i Dypvåg og Holt kirker. NIKU gir dekoren en foreløpig datering til slutten av 1600-tallet.

Abstract
 Distemper decorations were discovered painted on the logwall on the eastern wall in Holmestrand church at the beginning of 2012. NIKU was asked by the Directorate for Cultural Heritage to assess the paintings and propose measures. The painting is a drapery painted with a limited number of colours and covering the greater part of the eastern wall. The central part is lost due to a secondary window and the uppermost part is lost due to replacement of logs in the wall. Just parts of the painting were accessible. The painting is of the same kind as the drapery paintings in Dypvåg and Holt churches. NIKU gives the painting preliminary dating to the last part of 1600.

Emneord Kirke, limfargemalerier
Keywords Church, distemper paint

Avdelingsleder
Merete Winness

Forord

Rapporten er i hovedsak basert på informasjon innhentet ved befaringsrapport til Holmestrand kirke 28. februar 2012. Etter avtale med oppdragsgiver er prosjektets timeramme stram. Rapporten er derfor en befaringsrapport kun viet til limfargedekoren. Kirkens endringshistorikk er trukket inn kun den grad det er nødvendig for å kunne si noe om datering av den funne dekoren.

Referansematerialet kunne sikkert ha vært større, men ettersom det å finne referanser lå utenfor prosjektrammen er dette gjort på fritid. Et mer omfattende arbeid med referansematerialet, ville muligens kunne si noe om eventuelle andre kirker i området som har hatt eller har denne type dekor. Arbeidet med å hente referanser er gjort utenfor prosjektets ramme.

Holmestrand kirke er under restaurering. Dette burde være en god anledning til å finne ut mer om kirkens historie gjennom bygningsarkeologiske undersøkelser. Det er derfor å håpe at mer informasjon om bygningens historikk blir kjent og dokumentert gjennom metodiske undersøkelser og dokumentasjon av selve bygningen, enn det denne tilfeldige oppdagelsen har gitt.

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunn.....	7
2	Limfargedekoren.....	7
2.1	Dekorens plassering i kirken	7
2.2	Beskrivelse av dekoren	9
2.2.1	Antatt størrelse.....	9
2.2.2	Motiv	9
2.2.3	Maleriets oppbygning og farger	11
2.2.4	Tilstand.....	13
2.2.5	Referanser til lignende dekor i andre kirker i Norge.....	14
3	Noen tanker rundt dateringen av dekoren	17
4	Dekoren plass i dagens kirkerom	18
4.1	Forslag til tiltak dersom dekoren ikke skal stå synlig.....	18
4.2	Forslag til tiltak dersom dekoren skal stå synlig.....	18
4.2.1	Tiltak før eventuell innglassing.....	19

1 Bakgrunn

Holmestrand kirke ligger i Holmestrand sogn. Kirken er datert 1674 og er en laftet tømmerkirke med y-formet grunnplan. Det er kor i den østre armen og skip i de to andre.¹

Kirken er sekundært panelt innvendig. Dette ble trolig gjort i forbindelse med en istandsetting av kirken i 1829-30. Kirken står i dag med et enhetlig interiør med preg av tidlig 1800-tall. Interiøret ble sist restaurert i 1962 (Flognfelt 1974).

Kirkebygget, interiøret og kirkens historikk er beskrevet i flere kilder.² I denne rapporten vil kun den delen av historikken som er interessant i forhold til limfargedekoren bli beskrevet. Historikken i rapporten er basert på opplysninger gitt på stedet, en begrenset mengde litteratur og kopi av Holmestrand kirkes kirkestol som dekker perioden 1671- 1903.³

Kirken er nå under restaurering (2010-2013) og i den forbindelse ble det funnet limfargedekor på tømmeret i østveggen av kirken. Det ble gjort en befaring til kirken 28. februar 2012. Målet for befaringsen var å vurdere dekoren, tilstandsvurdere denne og å se på muligheten for å eksponere deler av den.

Tilstede under befaringsen var:

Kjersti Ellewsen	Rådgiver, Riksantikvaren
Per Enerhaugen	Snekker/Daglig leder Enerhaugen Bygg AS
Raymond Larsen	Snekker/Daglig leder Centra Bygg
Yngve Berntsen	Kirkeverge i Holmestrand
Mayken Finholt	Masterstudent i konservering UiO/NIKU
Tone M. Olstad	Malerikonservator/forsker, NIKU

Rapporten inneholder resultatet av befaringsen. Alle bilder i rapporten er tatt av NIKU dersom ikke annet er nevnt. Fargekvaliteten på bildene i rapporten varierer. Et utvalg av bildene er lagt inn i Riksantikvarens fotodatabase.

2 Limfargedekoren

2.1 Dekorens plassering i kirken

Limfargedekoren ble funnet på østveggen i den østre armen av den y-formede grunnplanen. Denne veggen er nå den østre veggen i et rom hvor vestveggen er veggen bak alteret og himlingen er under østgalleriet. Vestveggen har to dører inn til kirkerommet, en på hver side av alteret. Mot nord er det satt opp en vegg inn mot trappen som går opp til galleriet. Sentralt på veggen er et stort vindu som deles i to av galleriet. Vinduet er i dag kledd inn under galleriet og åpnet på galleriet. Det er rester av flere lag tapet i rommet.

¹ <http://www.kirkesok.no/kirker/Holmestrand-kirke>

² Se litteraturlisten bakerst i rapporten

³ NIKU fikk velvilligst en kopi av kirkestolen/kirkeregnskapet av kirkevergen

Oversiktsbilde av kirkerommet tatt mot den østre armen. Altertavleveggen er dekket til. Øvre del av østveggen skimtes bak galleribrystningen.

Foto: RA, 2012

Bildet er tatt mot nord i den østre armen i rommet bak alterveggen. Østveggen med limfargedekoren i den østre armen er til høyre i bildet. Vestveggen, til venstre i bildet er veggen bak alteret. Trappa opp til galleriet skimtes gjennom den åpne døra rett frem i bildet.

Bildet er tatt mot syd i den østre armen i rommet bak alterveggen. Rester av tapeter sees på sydveggen. Østveggen med limfargedekoren i den østre armen er til venstre i bildet.

Det er nærliggende å tenke seg at vinduet på østveggen er satt inn samtidig med reparasjonen i 1829-30, da dette rommet og kirken for øvrig ble panelt innvendig. Panelbordene på selve vinduet har høyst sannsynlig kommet til senere, på et tidspunkt da vinduet ikke lenger var en viktig lyskilde. Tapetlagene på veggene viser at dette er et rom som er pusset opp flere ganger. Uten nærmere undersøkelse kan de synlige tapetene på veggen noe usikkert dateres til første halv del av det 20. århundre.

NIKU hadde tilgang til deler av limfargedekoren på østveggen hvor panelet var fjernet:

- Et forholdsvis stort område under galleriet mot øst og nedenfor det sentrale vinduet på østveggen, samt et område øst for vinduet

- Et lite område på veggen ved trapp opp mot galleriet (har ingen bilder av dette).
- Et cirka 80 x 50cm stort område på galleriet, øst for det sentrale vinduet og under en benk.
- Mens NIKU var på stedet ble underliggerne i nåværende panel over vinduet fjernet

2.2 Beskrivelse av dekoren

2.2.1 Antatt størrelse

Dekorfeltet antas å være ca. 450 cm høyt (denne målingen ble ikke gjort av NIKU og det er derfor usikkert om det ble målt fra bunn av dekoren til toppen av dekoren, eller om det ble målt helt opp til taket i galleriet). Bredden på dekorfeltet antas å være om lag 600 cm (målt til ca. midt i trappen opp til galleriet).

Skisse av østvegg med steder hvor dekoren er synlig markert med gult. Skisse: Mayken Finholt

2.2.2 Motiv

Dekoren er tolket til å være en drapert tekstil malt direkte på tømmerveggen som bakgrunn for altertavlen. Den antatte rektangulære «tekstilen» er hengt opp midt på veggen på et punkt noe høyere opp enn det bevarte opprinnelige tømmeret. Deler av dette sentrale opphengspunktet er synlig på tømmeret over vinduet.

Her sees det som er bevart av det sentrale opphengspunktet for draperiet. De øverste opprinnelige stokkene med dekor er gått tapt.⁴ Vindusåpningen sees nederst i bildet.

Detalj av området på foto til venstre. Fra venstre; innside draperi, kantbord og utside draperi. Dekoren er så fuktskadet i dette området at den sorte detaljeringen på kantborden er tapt.

Det malte draperiet er løftet til hver side i forhold til det sentrale opphengspunktet og samlet i to symmetriske knuter, noe lavere enn opphengspunktet. Deler av det ene punktet eller knuten, er synlig syd for vinduet, under en benk på galleriet.

Dekoren øst for det sentrale vinduet på østveggen og under en benk på galleriet. Her sees den søndre sideknuten på draperiet. Og tauet som holder sammen.

Detalj av knuten

Fra hver av disse knutene henger «tekstilen» drapert nedover veggen slik at innside og utside vekselvis sees. Dette er synlig på østveggen under galleriet. I det midtre og dominerende feltet av draperiet, sees kun innsiden av «tekstilen». Dette sees best under vinduet på østveggen.

⁴ Vi ble på stedet informert om at kirken på slutten av 1700-tallet skulle ha blitt forhøyet og at de sekundære omfarene stammer fra denne perioden. Kirkestolen gir ingen informasjon om dette. Veggene må ha blitt panelt da tømmerveggen ble endret. Det er ikke nevnt at dette ble gjort før istandsettingen i 1829-30.

Draperiet under galleriet på østveggen. Gulvet er hevet og draperiet har gått lengre ned. Noen stokker med dekor oppbevares hos snekkerfirmaet som gjør istandsettingen.

Dekoren er høyst sannsynlig ikke ment å være en selvstendig dekor, men en omramming for altertavlen.

2.2.3 Maleriets oppbygning og farger

Det malte draperiet har grå innside og blek rød utside.⁵ Draperiet er kantet med en dekorbord eller frynser: gul med sorte konturer og sorte tverrstriper.

På den grå innsiden er lys og skygge vist med sort og grå limfarge, mens på blek røde utsiden er lys og skyggepartier malt med blek og mørk rød eller sort.

Dekoren er malt direkte på tømmeret. Arbeidsgangen kan ha vært slik:

Hele dekorfeltet: En lys grå limfarge er malt som bunn for hele motivet

Draperiets innside: På innsiden av «tekstilen» er lys og skygge markert med sort og hvitt

Draperiets utside: På utsiden av «tekstilen» er det lagt på en engelskrød bunnfarge. Skygger er deretter malt med sort som en tynn lasur over den engelskrøde, mens høylysene er malt med blek engelskrød farge.

Kantborden: En gulrød farge er lagt på den grå undermalingen i kantbord-områdene. Deretter er den synlig gule malt nærmest som en dekkende farge over den gulrøde. Til slutt er det sorte detaljene og konturene påført.

⁵ NIKU har vurdert den siden som henger inn mot veggen til å være utsiden. Hva som er utside- og innside kan sikkert diskuteres. Det viktige er at draperiets to sider har forskjellige farger.

Maleren har hatt en meget begrenset palett: kun fem farger ser ut til å være brukt. De antatte pigmentene er sort - dette kan være trekullsort; hvit – kritt (eller blyhvitt); rød – høyst sannsynlig engelsk rød (rødt jernoksyd); gulrød – sinober eller mønje og gul – guloker.⁶

Dekorfeltet under galleriet nedenfor det sentrale vinduet på østveggen viser innsiden av teppet. Undermalingen er lys grå og over har det blitt malt sorte og hvite horisontale striper.

Stripene er hovedsakelig rette, men enkelte steder er det malt et karakteristisk sikksakk mønster

Fra venstre; den grå innsiden, kantborden og den røde utsiden av draperiet, den ensfargede veggen utenfor draperiet.

Dekoren på veggen under galleriet. Helt til høyre den ensfargede veggen. Her så det ut til å ligge to malinglag: et grårosa(?) lag kunne sees i skader under den nåværende oljebaserte malingen.

⁶ Det er ikke utført pigmentanalyser. Det ble observert et lite blått område på dekoren. Dette ble tolket til å være søl. Det ble ikke nærmere undersøkt.

	
<p>Det kan være brukt oljebasert maling på noen av de blekrøde områdene nede på draperiet.</p>	<p>Her sees overgangen mellom draperiet og den sannsynligvis sekundært påførte oljebaserte, gulhvite malingen utenfor dekoren.</p>
	
<p>Detalj av kantborden</p>	<p>Detalj av kantborden. Den underliggende gulrøde fargen sees i en skade.</p>

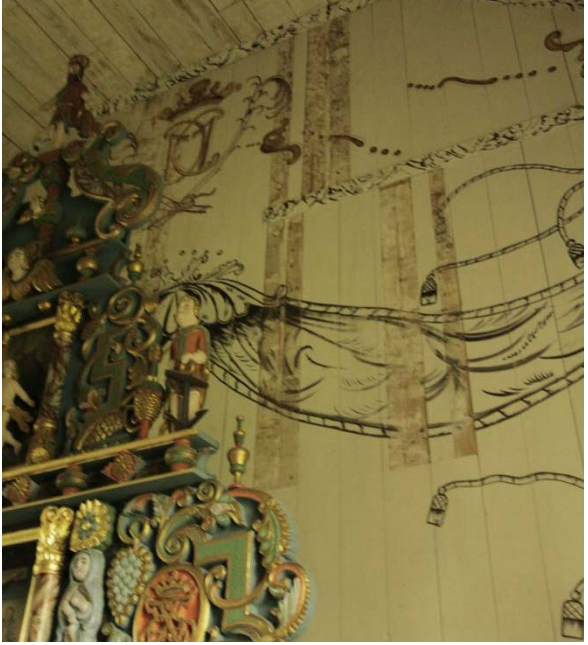

2.2.4 Tilstand

Tilstanden på den delen av dekoren NIKU har sett varierer, men dekoren er generelt skitten. Dekoren over vinduet er bindemiddelfattig og skadet av fukt og vannlekkasjer. På de øvrige delene av dekoren ser tilstanden ut til å være forholdsvis god.

Dersom alteret med altertavlen hadde stått inntil veggen ville en forvente at det ville være et «negativt avtrykk» etter dette på veggdekoren. Det kunne vi ikke observere. Dersom alteret har stått med avstand til østveggen, skulle en forvente berøringsslitasje på veggen. Det kunne vi heller ikke observere.

2.2.5 Referanser til lignende dekor i andre kirker i Norge

Draperidekor på østveggen bak altertavlen er brukt i andre kirker i Norge. Her kan nevnes:

Kirke	Datering av dekor	Kommentar
Budal kirke, Trøndelag, bygget 1754, Y-kirke	Dekoren har C7. monogram. Christian 7. var konge i Danmark Norge 1766-1808. ⁷	Dekoren ble malt opp i 1970-årene. De mørke områdene er de opprinnelige, uoppmalte og uretusjerte delene av dekoren.
	<p>Dekor på østveggen i Budal kirke. Det sentrale opphengspunktet i dekoren sees bak altertavlen.</p>	
	<p>Dekoren i Budal kirke er annerledes enn den i Holmestrand, men prinsippet om et draperi bak altertavlen er det samme.</p>	

⁷ Se portrett av kongen med draperi som bakgrunn på:
http://no.wikipedia.org/wiki/Christian_VII_av_Danmark_og_Norge

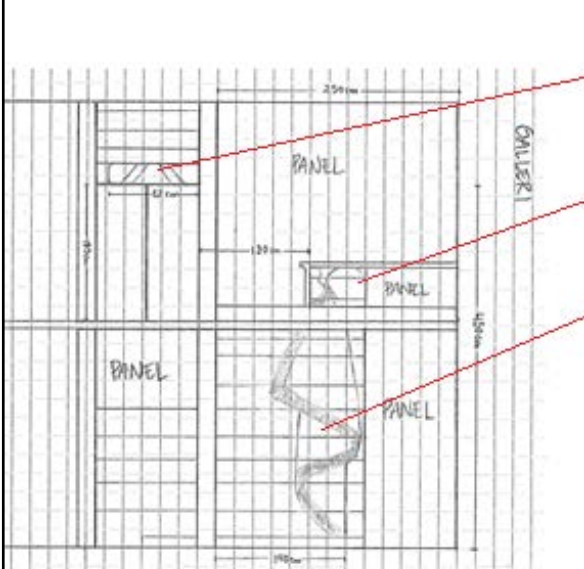

Kirke	Datering av dekor	Kommentar
Os kirke i Østerdalen, en korskirke fra 1862 i Os kommune.	1862 eller senere	Østveggen har draperier, men dekoren er av en annen type enn i Holmestrand
<p>Foto hentet fra: http://norske-kirkebygg.origo.no/-/bulletin/show/687082_os-kirke-oesterdalen?ref=mst</p>		

Kirke	Datering av dekor	Kommentar
Dypvåg kirke. 1100/1200 tallet. Utvidet i 1759. ⁸	Trolig 1759	Denne dekoren har trolig, som type, stor likhet med dekoren i Holmestrand kirke.
<p>Draperimaleri på bakveggen i Dypvåg kirke.⁹</p> <p>Dekoren er avdekket og restaurert tidlig på 1900-tallet. Deler av dekoren kan være malt opp eller sterkt retusjert.</p> <p>Foto: http://www.agderkultur.no/DypvagKirke/Side4.htm</p>		

⁸ http://no.wikipedia.org/wiki/Dybv%C3%A5g_kirke

Kirke	Datering av dekor	Kommentar
Holt kirke, 1100-årene. 1753 utvidet og tilbygd som korskirke ¹⁰	Antagelig midten av 1700-tallet	Altartavlen er datert 1732, dekoren er kan ha kommet sammen med tavlen, eller da kirken ble utvidet
Holt kirke i Aust-Agder. Foto: Frode Inge Helland ¹¹		

Dekoren i Holmestrand er av en type som sannsynligvis er meget lik dekoren i Dypvåg og Holt kirker. Nedenfor er skissen fra Holmestrand satt sammen med dekoren i Holt kirke for å gi en idé om hvorledes dekoren i Holmestrand kan se ut. Dekoren i Holmestrand har sannsynligvis hatt foldete sidedraperier lengre nedover veggen enn dekoren i Holt og Dypvåg.

		
Sidedraperiet i Holmestrand kirke	Sammenligning dekor i Holt kirke og det som sees av dekoren i Holmestrand kirke	

¹⁰ Informasjon om kirken er funnet på: http://no.wikipedia.org/wiki/Holt_kirke

¹¹ Bildet har blitt hentet fra http://kunsthistorie.com/fagwiki/Fil:2010_07_21_Holt_Kirke_004.jpg

3 Noen tanker rundt dateringen av dekoren

Dekoren er malt på det opprinnelige tømmeret. Den må være malt før en endring ble gjort med tømmerveggen. Basert på Kirkestolens informasjon, det vi så på stedet og den muntlige informasjonen NIKU fikk under befaringen, mener vi at tømmerveggen ikke er endret før istandsettingen av kirken i 1829-30.

Draperier malt i limfarge på nedre del av veggen har en lang tradisjon, var mye brukt på 1600-tallet og finnes blant annet malt i Vatnås kirke. Dekoren i Vatnås er malt på midten av 1600-tallet og er antatt å være malt av «Numedalsmaleren», som også antas å ha malt en bevart limfargedekor i Drammen (Olstad, Solberg 1997). Kan «Numedalsmaleren» ha hatt noe med draperiet i Holmestrand å gjøre om dette er malt på 1600-tallet? Dette er det ikke mulig å si noe sikkert om, men det viser at det på 1600-tallet fantes dekormalere som var virksomme i nærheten av Holmestrand.

Middelalderkrusifikset og det malte draperiet i Vatnås kirke. Draperiet er malt med grått, sort og hvitt, med rød innside og kantet med blonder.

Foto:

http://www.reuber-norwegen.de/Buskerud/BilderTab_BuskerudSigdalVatnas.html

Referansene vi har funnet til dekoren i Holmestrand kirke i andre kirker, er malt på 1700-tallet eller tidlig på 1800-tallet. I 1738 ble det i følge Kirkestolen gitt en gave til Holmestrand kirkes «zirlige staffing». Man har antatt at dette var til utstyr på en bjelke som gikk tvers over koret, et korskille (Krafft 1956). Men kan gaven ha vært brukt til den dekoren som nå er funnet? Dersom så er tilfellet, måtte de ha demontert altertavlen mens veggen ble dekorert. Kirkestolen for Holmestrand kirke er meget detaljert, men har ingen informasjon utover dette som kan knyttes til dekoren.

Det er mest nærliggende å tenke seg at dekoren er kommet inn i kirken sammen med 1600-talls altertavlen. Riksantikvarens restaureringskonsulent Finn Krafft nevner i sin rapport fra 1956 to årstall i forbindelse med sin omtale av altertavlen; Tavlen er forært i 1681, «.... rikt prydet med barokkens rene, kraftige farger i 1702». Det er mulig at han har hatt kilder som sier noe om når altertavlen ble malt eller kom inn i kirken.

En foreløpig antatt datering av dekoren vil være knyttet til innsettingen av albertavlen i kirken: siste del av 1600-tallet.

4 Dekoren plass i dagens kirkerom

Dersom kirken ønsker å vise deler av dekoren vil dette kunne være lite skjemmende i det enhetlige empire-interiøret, ettersom østveggen stor sett er skjult av alterveggen og galleriet.

4.1 Forslag til tiltak dersom dekoren ikke skal stå synlig

Dersom dekoren dekkes til igjen med panel bør ingen tiltak med selve dekoren gjøres. Tildekking bør skje med samme type materialer og eventuell tetting som i resten av veggen. Veggen bør for eksempel ikke uten videre isoleres dersom den ikke tidligere var isolert. Nye lektere bør ikke settes opp. Den tilbakeførte situasjonen bør ligne mest mulig på situasjonen slik den var før dekoren ble funnet.

Før tildekking gjøres bør dekoren dokumenteres og måles slik at en bedre og mer nøyaktig skisse enn NIKUs kan lages.

4.2 Forslag til tiltak dersom dekoren skal stå synlig

Dersom dekoren skal stå synlig er trolig deler av dekoren under galleriet best egnet til dette.

Det synlige feltet bør avgrenses og dekkes med glass slik at besøkende ikke kan berøre dekoren. Limfargedekor er lett løselig i vann og tåler dessuten svært dårlig berøring. Det må være avstand mellom glasset og dekoren slik at det blir et luftrom hvor luften kan sirkulere. Feltet bør ikke gå helt ned til gulvet. Dersom det går helt ned til gulvet kan glasset få belastninger ved at besøkende ufrivillig sparker i glasset. Dersom feltet blir over en viss høyde, bør det være en form for av-viser foran glasset, slik at besøkende ikke kan lene seg inntil glasset. Det vil sannsynligvis være klimamessige fordeler ved et begrenset felt, ettersom kun et lite område av dekoren da vil få andre klimavilkår enn resten av dekoren. Høy fuktighet og stillestående luft må unngås, ettersom det kan føre til at muggsopper utvikles.¹²

Det kan brukes en type Plexiglass/Macrolon som erstatning for glasset. Problemet med dette er at det kan bli «statisk elektrisk» og pigmenter med dårlig feste til dekoren kan flyttes til glasset. Dette vil ikke skje om det er tilstrekkelig avstand mellom Plexiglass/Macrolon og vegg. Denne typen beskyttelse har vært brukt på Bryggen i Bergen. *Stiftelsen Bryggen*¹³ kan sannsynligvis gi informasjon om sine erfaringer med dette. Uansett valg av glass må det være så sterkt at det ikke knuser om noen lener seg på det og så stivt at det ikke buer inn mot veggen.

Dekoren som eventuelt skal vises frem må skjermes for lys. Lyset gir energi som setter i gang nedbrytende prosesser som kan føre til endring av farger og bindemiddel. Dagslyset, særlig sollyset, er det mest skadelige lyset og man bør i størst mulig grad hindre at dagslys når dekoren.

¹² http://www.niku.no/no/bygning/kirker/forebygging_av_fukt-og_klimaskader_i_kirkebygninger/Forebygging+av+fukt+og+klimaskader+i+kirkebygninger.9UFRnMYs.ips

¹³ <http://www.stiftelsenbryggen.no/>

Dersom kunstig lys etableres, må dette være av en type som inneholder lite UV-stråler og i tillegg ikke utvikler varme. Lyskilden bør eventuelt monteres et stykke unna feltet som skal vises frem.¹⁴

4.2.1 Tiltak før eventuell innglassing

Dekoren som skal stå synlig bør tilstandsvurderes og eventuelt konsolideres og renses. Dette arbeidet må gjøres av malerikonservator.

Referanser

Flognfeldt, M., 1974. Holmestrand kirke 300 år 15. februar 1974 (En historisk oversikt med programmet for festgudstjenesten 10. februar 1974; utgitt av menigheten)

Krafft, F., 1965. Restaureringskonsulentens rapport. September 1965. 5 s. Upublisert rapport i Riksantikvarens arkiv.

Olstad, T.M. og Solberg, K. 1997. Conservation of distemper decoration in Norwegian wooden churches. IIC Congress, Edinburg, 1997

Om muggsopper:

http://www.niku.no/no/bygning/kirker/forebygging_av_fukt-og_klimaskader_i_kirkebygninger/Forebygging+av+fukt-og+klimaskader+i+kirkebygninger.9UFRnMys.ips

Om lys:

<http://www.riksantikvaren.no/?module=Webshop;action=Product.publicOpen;id=86;template=webshop>

Annen litteratur

Marstrøm, B. 2008. Holmestrand kirkes historie I: Botnar 2008. Botne historielags årbok.

Rasmussen, A.H. 1993. Våre kirker. Norsk kirkeleksikon (Vanebo Forlag, 1993), s. 550

Sando, T., M.: Holmestrand kirke anno 1674 (PDF-brosjyre hos Holmestrand kommune)

Storsletten, O. og Havran, J. 2008. Kirker i Norge, bind 5: Etter reformasjonen. 1600-tallet (ARFO, 2008), s. 172-175

Kirkene i Holmestrand kommune:

<http://www.holmestrand.kommune.no/artikkel.aspx?AId=85&MId1=27>

Kultur-Y-kirke:

<http://kulturykirken.no/arkiv/441>

¹⁴ <http://www.riksantikvaren.no/?module=Webshop;action=Product.publicOpen;id=86;template=webshop>

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Rapport 40/2012
ISSN 1503-4895
ISBN [Merknader]

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 934 66 230

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 922 89 252

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 25
7013 TRONDHEIM
Telefon: 922 66 779 /
405 50 126

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00